

THEOLOGIA PRACTICA

Fekete Csaba

Debrecen

Szenci Molnár védelmében*

In defence of the Geneva Psalms
by Albertus Szenci Molnár (1607). Abstract

There are several unfounded criticisms directed against the Hungarian version of the Geneva Psalms by A. Szenci Molnár. A new versification of selected Geneva Psalms appeared in 2007. Its foreword is packed with erroneous statements concerning the biblical incorrectness and low literary value of A. Szenci Molnár's Hungarian Psalter. Similarly, the claims that the new version is easier to sing because of its prosody, and that it retains today's language whilst strictly following the Hebrew, are not true. Further, in the version used since 1948 nearly one third of Szenci's lines are omitted, and the remaining verses are occasionally reshaped and distorted. Some of the deleted strophes should be reinserted and most of the modified lines restored.

Keywords: Psalterium Ungaricum, A. Szenci Molnár, Geneva Psalms (revision of), new versions' false claim.

P*salterium Ungaricum*. Ha kimondjuk, leírjuk, hozzá kell értenünk egy életművet, magyarra fordított munkák sorát, amelyeket felölel Szenci Molnár Albert jelképi neve. *Zsoltárkönyv* évfordulója volt (1607),¹ Bibliához kötött zsoltár évfordulója (1608) van,² hisz a magyar *Zsoltárkönyv* ott ékeskedett az 1805-ig sorjázó kiadásokban. Molnár Albert a reformáció első százados fordulóján³ maga szerkesztette (1617)⁴ Scultetus kötettel tisztelgett. Ő magyarította Bullinger *Imádságos könyvecskéjét* (1621),⁵ végül Kálvin korszakos művét (1624).⁶ A *Psalterium Ungaricum*nak tehát kerek évfordulója volt 2007-ben, 2008-ban megértük a Hanai Bibliáét. Szellemi hagyatékhoz kapcsolódik mindkettő, minket megajándékoz, és összeköt atyáinkkal, ha ismerjük, becsüljük.

Személyes emlékem éled. Előkészített és elmaradt kiállítás, amellyel Szenci Molnár emléke előtt tisztelgett volna a Nagykönyvtár – de nem óhajtotta, nem is engedélyezte akkor az egyházkerület. Történt, hogy Bán Imre (1905–1990) professzor úr, ő nyitotta volna meg a kiállítást, izgatottan mutatta szokott asztalánál a Református Kollégium Nagykönyvtárában (itt születtek Szenci Molnár tanulmányának, a *Discursus de summo bono*⁷ kiadástervének, Apáczai monográfiájának, jegyzeteknek, lektorálásoknak és kritikáknak is a kézzel írt lapjai) az egyik glosszát, amelyet latinul kezdett Szenci Molnár, de a mondat közepén magyarra fordította a szót:

* Készült az Otká K 69093 számú pályázatának támogatásával.

¹ RMNy 962.

² Uo. 971.

³ Uo. 1144.

⁴ Uo. 1166.

⁵ Uo. 1238.

⁶ Uo. 1308.

⁷ Uo. 1483.

– Nézze meg, kérem, Szenci Molnár német környezetben élt, dolgozott, németül és latinul beszélt, de valójában mindig magyarul gondolkodott.

Magyarul, és magyarul. Mennyire magyarul? Minémű magyarsággal gondolkodott? Öntudatosodó nyelven, tudós nyelven. Azon a nyelven, amelyen a *jó magyarok* (így nevezték a példamutató és szabatos ékesszólásúakat) értekeztek és költöttek: Félegyházi Tamás, Keserői Dajka János, Pázmány Péter, Alvinci Péter, Geleji Katona István, no meg Balassi Bálint, Szegedi Mízsér Gergely, Bogáti Fazakas Miklós és hasonlók magyarságát – velük Szenci Molnárét – emlegették eleget (szerepsére nem csak évfordulókon), rájuk támaszkodott a 17. század végén Tótfalusi Kis Miklós, javítván a Bibliát, fogalmazván nyelvtani és nyelvi jegyzeteket, aztán akkor is, amikor *Mentséget* írt javításai védelmében. Elítélték, de már rehabilitálta Erdély református-sága.

Valljon jó Molnár Albert a maga magyarságáról.

„Olyan családban születtem – távol legyen szavamtól az irigység! –, amelyben a régi magyar nyelv romlatlanul megmaradt. Dédapám a siculusok vagy inkább erdélyi székelyek nemzetségéből való volt, akik azzal büszkélkednek, hogy a magyar nyelv náluk tisztább, azért-e, mert elsőnek vagy utolsónak jöttek ki Székétiából, nem tudom: annyit tudok, hogy büszkélkednek velem.[...] Ebben az így ismertett családban volt alkalmam apám nyelvét tisztán megtanulni, majd megfelelő módon tovább művelni, először is szülőföldemen kívül, Győrött, ahol a nagytiszteletű lelkipásztor, Sibolti Demeter úr, atyám földije, aki innen származott el oda, jóságosan pártomat fogta: az ő magyar írásait szorgalmasan olvastam, és prédikációit figyelmesen hallgattam. Később Göncön, Károlyi Gáspár úrnál nemegyszer hallhattam bizonyos szók eredetéről tudós beszélgetéseket. [...] Debrecenben már tizenöt éves koromban magyar verseket szereztem. A magyar könyveket, amelyeket sikerült megkaparintanom — fennhézás nélkül mondom –, olyan mohón olvastam, hogy tanítóim kénytelenek voltak erőszakkal a kezemből kicsavarni, hogy a latint el ne hanyagoljam. Soha nem maradtam nélkülük Németországban sem, mert a hazuról magammal hozottakon kívül Frankfurtban és itt Nürnbergben is találtam és vásároltam magyar könyveket – csodálkozhattok rajta – a böngésző piacokon. Mindezekből és a magam emlékezetéből szerkesztettem össze ezt a szótártat [...]”⁸



Szenci Molnár Albert
idősebb korában
Kecskemét, Református Egyházközségi
Könyvtár és Múzeum

⁸ Borzsák István fordításában idézem a nürnbergi kiadás (RMNy 919) előszavának néhány részletét, amely már természetesen a korábbi szakirodalomban is közhely.

Csonka volna a magyar tudomány és költészet története Szenci Molnár munkái nélkül – a magyar nyelvi normák egységesítésétől, szótárszerkesztésen át műfordításig. Hát még a magyar református kegyesség és öntudat örökségéből mennyire hiányozna! Sok tudománytörténeti adatot közöl a szakirodalom,⁹ csakhogy mintha ezek nem léteztek volna soha, mert az itt következő idézetek summásan félresöprik mindet.

Majdnem négy éve, amikor eljutott hozzám az újraköltés híre a Doctorum Collegium konferenciájáról, elszörnyedve kellett megtudnom szegény jó Molnár Alberttől, hogy: „az élete nagyobbik részét Németországban töltő fordító a jobbágyoktól tanult magyarul, akik nem mindig tartották be a nyelvtani szabályokat”. Nem tudott jól magyarul, „mivel akkor a latin és a német volt Magyarországon a művelt emberek anyanyelve”. Nyilatkozhatott a zsolnárköltő, írhatott a szakirodalomban például Kerékgyártó Elemér, tarthatott előadást Debrecenben is Nagy László, íme, így született a magyar zsolnár: „1. Héberből a Septuagintában görögre fordították. 2. Görögből a Vulgatában latinra fordították. 3. A Vulgatából franciára fordították. 4. Franciául versbe szedték. 5. A francia verseket Szenci Molnár Albert magyarra fordította, és végül 6. ezt a magyar szöveget versbe szedte. Csoda, hogy sok helyen még így is követhető az eredeti gondolatmenet, ami a fordító gondos munkáját dicséri.”

Nehogy igazságot tulajdonítsunk az idézett beszédeknek!

Meg sem érthetik sokan, hisz nem mindenki Bán Imre, micsoda tudós munka szótár és nyelvtan írása, aztán a fordítás és műfordítás előzmények nélkül a 17. században. Ma már a magyar nyelv régebbi igealakjait sem ismerik, pedig ezeket a 20. században is használták vidéken (Karácsony Sándor joggal emlegette is ezt a múlt század közepén), de az egyházi nyelv meg a tudományos szakirodalom is használta, Arany János és Ady Endre is ezen nőtt fel. A régi nyelv mai azoknak, akik a Károlyi Bibliából tanultak magyarságot. Meg a genfi zsolnárokból. Az felháborító, hogy valaki magyarnak született, egyes magyar igealakokat mégis latin hatásnak, latinizmusnak meg germanizmusnak mond, vagy pedig ismeretlennek a mai irodalmi nyelvben ritka, vagy általa nem használatos szavakat. Például: *mondád, től – szíveink, sok népek – Zebaóth Isten, eszterág, regnál*. Iskolás szinten tájékozódjék, úgy illik, aki Szenci Molnár zsolnárköltészetét értékeli, vagy különösen, ha zsolnárait újraírja. Rászolgált zsolnárköltőnk, ő „nem mosdatlan kézzel” fogott a Biblia meg a zsolnárimádság magyarításához és kiadásához. Bólya József zsolnárkiadásában¹⁰ (mait említve) megvan, ami magyarázatot érdemel, illetve értelmezésre szorul a zsolnárokban.

Szenci Molnár nem tudós volt, hanem tudatlan (nyelvben és nyelvtanban)? Lehet-e képtelen állításokkal ilyet igazolni? Talán nem ártó szándékú, de bizony elemi torzításoktól hemzseggő állításokkal nem szabadna, akkor sem, ha lehetne, ilyeneket bizonygatni. Ezzel azt a gyanút támogatjuk, hogy biztosan zsolnárhoz és költészetéhez sem értett. Hogy fordíthatott volna jól zsolnárt az, aki hibásan tanult meg magyarul? Nemde bár sokszoros áttételek nyomán félreszövegezte a *hebraica veritas* lényegét?

Lelkésztől idéztem. Magyar református lelkésztől erednek a Szenci Molnár Albert munkásságát, költészetét, zsolnárosságát, magyarságát lejárató idézetek. Ilyen előszóval terjesztette és ajánlotta kiadásra saját zsolnárait – a *Psalterium Ungaricum* megjelenésének

⁹ Ld. például Szabó András: A genfi zsolnárok a korabeli német és magyar irodalomban. In: *ThSꝛ L* (2007) 241–244. Imre Mihály: 400 éve miénk Szenci Molnár zsolnároskönyve. Tu es Orpheus Pannoniae – Te Pannonia Orpheusa. In: *Református Tiszántúl XV* (2007/6) 28–30.

¹⁰ Bp. 2003

kerék évfordulóján.¹¹ Egyfelől tiszteleg szegény Szenci Molnár Albert előtt egyes zsol-tárok miatt, amelyeket nem szövegezett újra.¹² Másfelől igen rossz híret költi Szenci Molnárnak, akit ünnepelünk. Effajta vélekedéssel igen rossz híret költi a szakiroda-lomnak is, amelyet semmibe vesz, akár ismeri, akár nem.

Mit érhet akkor az, ami az új megverselés címlapján hivalkodik, hogy *héberből fordítot-ta*? Hűségesebb-e Molnár Albertnél ott, ahol kizárólag a héberből, meg a Vizsolyi Biblia nyelvéből érthető, hogy miért *éppen úgy* verselte meg a zsol-tárt Molnár Albert, mert erre sem Lobwasser, sem Spethe nem ad támaszt? Biztosíték-e mai prózódiai normák érvé-nyesítésére, hogy az új zsol-tárváltozatot szerzője »orgona mellett szövegezett«? Vajon ez az új megverselés nem téveszti-e össze a rigmust, a rímmel tűzdelt prózaszöveget a vers-sel meg az énekkel, és főként, hogy alkotásnak alkotás-e, és imádságnak imádság-e? Molnár Albert nem dallamokért fordított zsol-tárt. Azért, hogy a teljes *Psalterium* ott le-gyen a magyar gyülekezet szívében és száján, hogy anyanyelvünkön imádkozzuk.

Nem várható el, hogy minden magyar református lelkész, akár minden verselgető lel-kész elsajátítsa (bár illene) azokat az ismereteket, amelyeknek hiányát és lebecsülését tük-roszi az idézett előszó. Az ajánlás tele van baljós mondatokkal. Meg kell azokat is vizsgál-nunk máskor. Mindenekelőtt védelmezem Szenci Molnár emlékét, tisztességét és rangját.

Református elemi iskoláink felsőbb szintjén is illendő volna a tájékozottság Szenci Molnárt illetően, követelnünk nem lehet. Akkor is áll: az Adyéval, Áprily Lajoséval, Weöres Sándoréval vagy Pilinszkyével vetekedő költőiségű, abszolút mai zsol-tárfordít-ás sem ajánlható, nem okolható meg, legkevesbé sem fogadtatható el valótlan-ságokat halmozó prolegomenával.

Védelmet érdemel Szenci Molnár Albert és a zsol-tározás egyéb tekintetben is. Két rövid és jellemző részletre tekintek csupán most és itt, részletes tanulmányokat mint-egy előlegezve. Egy zsol-tárra és egy zsol-tárversre.

(1)

Leváltási kísérlet? Nem ezt fogalmazza meg célként az átköltés előszava. A részle-tek és módszer másról árulkodik. Cáfolja az előszót. Ennek szemléltetésére itt csupán a legrövidebb zsol-tárt idézem.

Arra keresem a választ, hogy vajon miért is kellett ezt a zsol-tárt, ezt is újrakölteni? Elhagytak belőle, hiányzik a zsol-tár tekintélyesebb fele? Érthetetlenül elavult szavakkal és szerkezetekkel van tele, magyarázni sem lehet? Vagy nem értette meg Szenci Molnár az összefüggéseket? Elferdítette a héber értelmét, és rossz magyarsággal, rosszul ver-selte meg, és különösen nehézkes elénekelni?

Szenci Molnár Albert – 1607

Soós László – 2007

*Az Urat minden nemzetek
Dicsérijétek minden népek:
Mert nagy az ő kegyessége,
Kit rajtunk megerősíte,
És megmarad igazsága,
Mindörökké, alléluja.*

*Az Úristent dicsérijétek
E világon mind, ti népek!
Nagy irántunk szeretete,
Hatalmas az Úr ereje,
És hűsége örökké tart.
Dicsőítsétek az Urat!*

¹¹ *Zsol-tárok*. Az eredeti héber szövegből fordította Soós László református lelkész. 2007.

¹² Mind az öt könyv végén elsorolja szám szerint, melyik zsol-tár az, amely „ma is annyira élő és jól énekelhető, hogy ezeket a zsol-tárokat – az iránta megnyilvánuló tiszteletből – nem fordítottam le”.

Szinte végig sem kell olvasnunk. Az új kísérlet sokkal kevésbé ének, mint a négyszáz esztendő. Rím nem minősít verssé pózát. Éneklésre valónak sem jó az új kísérlet. Mindez verscsinálási módszertanából következik. Az ajánlás szerint a '75-ös magyar bibliafordítás javított kiadásából ('90-es) csinált szövegeket kapunk a genfi dallamokra húzva. Csatlakozik ezzel az átköltő ahhoz a gyakorlathoz, ahogy romantikusan elképzeli (láttuk fentebb), és teljesen hibásan leírja, tudniillik azt, hogy: többszörös fordító-lánc végén Szenci Molnár a francia prózafordításából csinálta verseit. Ez egészében és minden részletében valótlan.

Közismert a szakirodalomban, hogy Szenci Molnár Albert zsoltárverseihez Lobwasser és Spethe fordítását tekintette zsinórmértéknek, franciául nem tudván, francia barátja segítette zene és vers összefüggéseiben. A protestáns tudományosság legjobb (magyarázatos) kiadásait használta, elsősorban a Piscator-féle Bibliát (erről írta könyvét hosszas kutatás után Vásárhelyi Judit), valamint a Vizsolyi Bibliát. Az eredetihez is értett. Bibliafordításokat kell tehát megnéznünk az új kísérlethez.

Hanai Biblia–1608

Dicséjétec az URat minden pogany népec, dicséjétec ötet minden népec.

Mert elhatalmazott mi raytunc az ő irgalmassága: és az Urnac igassága megmarad mind öröcké. Dicséjétec az URat.

1990-es fordítás

Dicséjétec az URat mind, ti népek, dicsőítsétek mind, ti nemzetek.

Mert nagy az ő szeretete irántunk, az ÚR hírsége örökké tart.

Dicséjétec az URat!

Látjuk, nem hagyhattak ki strófákat az énekeskönyvek, ennyi a zsoltár, nem tartalmaz régies szerkezeteket, érthetetlen avultságokat. Jól énekelhető. Szenci Molnár a *Miatyánk* parafrázisát is erre a dallamra írta (484; '48 óta más dallamra énekeljük; javított kiadásban erre utalnunk kell). Erre a zsoltárdallamra ma is jobb énekelnünk a *Miatyánkot*.

Ha tehát nem hiányos, nem régies, akkor mi másért kellett újraköltöni, mintsem azért, hogy Szenci Molnár zsoltárának leváltására unszolja a gyülekezetet az új változat?

Lássuk hát az újdonsült megrímelés néhány részletét. Nem kerülhetem el, hogy kevésbé olvasmányos szakmai részleteket is emlegessek.

Csak nem az *allélujab* érthetetlen archaizmus ebben a zsoltárban? Mi pontatlan? Miért kényszerű a zsoltár „mai, tehát jobb” újraköltése?

Prozódíája miatt éneklésre rosszabb az új. Sajnos, ez magában ellene szól. Nem lehet az újraköltés jó oka. Torlódó mássalhangzókat kell ropogtatnunk: *mind, ti* a 2. sorban. Szenci Molnárnál a mondat elején van a felszólítás, itt megszakítás kellene az áthelyezett felszólító mód miatt. Az újraköltés bicsaklik; két nyolcadra nehézkes énekelni a 3. sorban a *-tunk sze...* szótagokat. Néhány soros zsoltár döccenéseire sokkal jobban kell figyelni, mint hosszúéra, ha valaki 20. századi Bárdos–Kodály-féle prozódiai énekelhetőség igényével fordít, méghozzá orgona mellett. Föl sem vetődött ilyen szempont a 17. században. Mégis aránylag kevés Szenci Molnár műfordításában a feltűnő hiba. Ő szép közöléssel zárja az 5–6. sort. Helyette a *tart | URat rím makog most*, ezt tovább rontja a hivatalnokoskodó *irántunk* határozó, szintúgy a *szeretet | | ereje* mekegése. Az új tévesen fokoz. A *nagy* után beiktatott *batalmas* jelzővel máshová tolja a mondat hangsúlyt, mint ahová való. Sokkal kevésbé felel meg a hébernek, mint 1607-ben Szenci Molnár. Ezt némileg részletezzük.

'75-ös bibliafordításunk sem büszkélkedhet sugallóan szép, a héber mondatszerkezetét érzékeltető fordítással. A héber nominális mondatra (*gbr + P'olam*), amely pedig a fordítás vezérfonala az összefüggések megállapításában, nem mindig könnyű jó ma-

gyarítást találunk. Vitás, hogy névszói vagy igei állítmányos szerkezet érthetőbb áttétel. Itt a *nagy*, az *iránt* és a *tart* csekély stílusértékű szó. Állítmányként olyat mond, ami a hébert nem érzékelteti. A *gbr* fordítása sántít, ez a meghatározó a zsoltár mondattani összefüggéseire az imperativusok mellett! Szenci Molnár erre jó érzékkel rátapintott, a *rajtunk megerősített* + *kegyessége* szerkezetben, nála még az ‘*al*’ prepozíciós szerkezet is érvényesül, amit most már teljesen elsápaszt az *irántunk* terpeszkedése.

Szóval közeledtünk a héberhez?! Bizony távolodtunk tőle! ’75-ös fordításunkból a *besed* és ‘*ámet*’ (szövetségi hűség és bizonyosság) áttétele sem pótolná a veszteséget. Így sincs benne az ‘*ámet yhw*’ többlete. Molnár Albertnél az ‘*am* és ‘*um*’ és különbsége érzékelhető: *nép* || *nemzet*, az újraköltésben ez is eltűnt. Több lehetett volna az új változat, ha kevesebb szóval sikeresebben alkot, és a *bill* mellett a *šbb* is érvényesült volna (a hangos magasztalás). Ennek hathatósabb érzékeltetésére 1607-ben nem maradt hely a vesszorban. Az új elkínldik a rímmel. A többlet kiszorult a töltelék kedvéért, egyébként sem futotta megformáló erőből. Nem igazán érteti az új vers a zsoltár mélyebb összefüggéseit, csikorog. Ilyen sorral: *Mert nagy az ő kegyessége* (ebben a héber *ki* erősítő particula is megvan) – nem vetekedhet ez: *Nagy irántunk szeretete*. Bibliafordításunknál is nagyobbat döccen. Szófüzése gyöngébb. Az állítás, hogy *nagy*, elcsépel, *hatalmassá* fokozva elkanyarodik a hébertől. Mindent elveszt abból, ami Szenci Molnárnál az *elhaltalmazás* szóval sikerült. Mert a héberben egyáltalán nem valaminek a nagysága hangsúlyos.

Summa summarum: az elég sikertelen átköltés tudatos vagy rosszul leplezett célja itt Szenci Molnár leváltása lehet.

(2)

A változtatások magyarázatása, a zsoltárok ismételt átirogatása 19. századi református papi mozgalommá terebélyesedett. Azóta a soká koptatott érvek nem igazolódtak, és jóformán csak prozódiai szemponttal gyarapodtak.

Csomasz Tóth Kálmán alig változtatott a zsoltárokon nyelvi avultság miatt, vagy azért, mert a Bibliát zsoltárköltőnk nem ragadta meg eléggé. Szinte kizárólagos törekvése volt, hogy a 20. század prozódiai elveihez igazítsa a zsoltárt. Hol finoman módosított, hol egész strófákat változtatott meg (óvatos restaurálásnak mondja), és idősebb korában további összevonásra, tömörítésre, hosszabb részek vagy zsoltárok teljes elhagyására is kész lett volna. Hasper elméletét követte, aki szerint a zsoltározás újjáéledésének kulcsa, hogy a dallamhoz idomított prozódia szerint át kell írni a hagyományos zsoltárokat. Nem gondolta meg, hogy van jó ének, amelyiknek a prozódija nem hibátlan, és az ellenkező póluson sorakoznak a prozódiailag hibátlan rigmusok, amelyek soha nem voltak és nem is lesznek igazi énekek.

Egészen mást vallott meg Karácsony Sándor. Az eredeti értékek őrzése mellett nagy nyelvészeti felkészültséggel és ragyogó elmével magyarázva adta ki az érintetlen zsoltárt. Az utóbbi években ezt Bólya József folytatta. Miért is várnánk azt, hogy mai módon szóljon a 17. századi ének? Miért nem érvényes viszont a mai követelmény a mai versre, megverselésre? Miként tűrjük el gyarlóságait?

Egyetlen strófán mutatom: nem a jó meg még jobb prozódia teszi igazi énekké a zsoltárt. Az 57. zsoltár hatodik strófájának eredeti és módosított változatát idézem.

Szenci Molnár Albert – 1607

*Én nyelvem és lantom, már serkenj föl,
Isten dicséretire zöndölj föl!
Jó hajnalban én ágyamból fölkelek,
És énekelek nagy dicsőségedről:
URam, téged minden népnek hirdetlek.*

Református énekeskönyv – 1948

*Én nyelvem és lantom már serkenj föl,
Véletek ím a hajnalt keltem föl!
Jó reggel én is ágyamból fölkelek,
És énekelek nagy dicsőségedről,
Téged, Uram, minden népnek hirdetlek!*

Dőltbetűs szavak mutatják a változtatást. Prozódiái meggondolás alapján, más oka nem sok lehet a módosításnak.

Hajnalban jókor kelt a zsoltáros. Valaha. Énekeskönyvünk korszerűsít, költse előbb a hajnalt, hangszerrel, nyelvvél. Aztán ő maga is felkászálódik. Reggel. Szólongatja hangszereit, *ím*, mintegy a revideált Károlyi szerint (1908): hadd költsem fel a hajnalt.

A strófa zárása jobb (énekés miatt?) inverziót alkalmaz. Valójában ettől nem énekelhetőbb a sor, elakad. Az éneklő úgy érzi, meg kell állnia a *téged* és az *Uram* után is.

Három elhagyott strófa előzi meg a változtatásokat, amelyek nem rontották el, de nem is varázsolták jobb éneké a zsoltárt. A második strófa változatlan. Az egész énekből hiányzik, ami összekapcsolja a zsoltár két felét. A közvetlenül megelőző sorok vezettek ide:

...

Az én szívem kész mindennek előtte,
Hogy dicséretit szent Felségednek
Szüntelen énekelje életébe’.

A zsoltárt lezáró strófa sem érintetlen. Most azonban Szenci Molnár védelmében csak annyit idéztem, hogy lássuk: a változtatás használ is, nem is. Sokszor szükségtelen, vagy ront. Szenci Molnár, meg az igaz szívvel-szájjal zsoltározás védelmére meg kell fontolnunk, hogy a felesleges módosítások közül, az oktalan kihagyások közül, meg a javítgatással megrontott strófák közül melyeket kell egy jövődöbeli énekeskönyvben helyreállítanunk.